

чній сім'ї, коли її ресурс більш високий, а проблема не має глибокого проникнення. У ситуації, коли проблеми мають затяжний характер, і родина належить до тієї чи іншої вищезгаданої категорії, актуальними завданнями будуть:

- допомога сім'ї у пошуку та розвитку ресурсів для самостійного виконання своїх функцій,
- допомога в розвитку уміння конструктивно вирішувати виникаючі проблеми,
- підвищення адаптаційних можливостей до соціальної дійсності соціально прийнятними способами (тим самим надаючи дитині позитивний досвід соціалізації).

Список використаних джерел

1. Лаврентьева Г. Ф. Условия социально-педагогической реабилитации дезадаптированных подростков в открытой (сменной) общеобразовательной школе : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.06 / Г. Ф. Лаврентьева. – М., 1999. – 187 с.
2. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. – М., 1996. – 352 с.
3. Петрюк І. Показники і фактори шкільної дезадаптації / І. Петрюк // Рідна школа. – 2009. – № 10. – С. 24-28.
4. Соціальна педагогіка : словник-довідник / заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с.
5. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт : в 2-х т. – М., 1998. – Т. 1. – 303 с.
6. Федоришин Г. М. Психологічні детермінанти шкільної дезадаптації підлітків : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Г. М. Федоришин. – Рівне, 2002. – 234 с.

УДК 364-43-021.321

Ю.В. Літошенко, викладач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ТА СУПРОВІД ОСОБИСТОГО СКЛАДУ ПІДРОЗДІЛІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті представлені основні етапи та специфіка роботи системи психологічного забезпечення службової діяльності підрозділів спеціального призначення, фактори, що зумовлюють виникнення психотравми та основні прояви реакції на постбойовий стрес у бійців.

Ключові слова: адаптація, постбойовий стрес, психотравми, психологічна реабілітація, дебрифінг.

В статье представлены основные этапы и специфика работы системы психологического обеспечения служебной деятельности подразделений специального назначения, факторы, обуславливающие возникновение психических травм, основные проявления реакции на постбоевой стресс у бойцов.

Ключевые слова: адаптация, постбоевой стресс, психотравма, психологическая реабилитация, дебрифинг.

The article presents the main stages and the specifics of the system of psychological maintenance of performance of activity of subdivisions of special purpose, the factors causing occurrence of psychological damage, the main manifestation of the reactions to after fight stress in soldier.

Key words: adaptation, after fight stress, psychological damage, psychological rehabilitation, debriefing.

Актуальність статті. Діяльність співробітників спецпідрозділів пов'язана з широким колом різноманітних стресогенних факторів, які зумовлені специфікою вимог, що висуваються професійною ситуацією до індивідуально-психологічних можливостей особистості. Впливу психотравми на психічне здоров'я учасників військових дій та різних надзвичайних ситуацій присвячено багато психологічних досліджень. Проблематика посттравматичних стресових реакцій у військових підрозділів спеціального призначення охоплює особливості реагування та дезадаптації на психологічному рівні, полег-

шує вирішення проблем відносно профілактики, діагностики, корекційно-реабілітаційних заходів. Постійна загроза життю, здоров'ю, довготривалі навантаження, які дуже часто перевищують межі можливостей людини, втрата бойових друзів, необхідність жорстких, насильницьких акцій щодо ворога, психологічні методи ведення війни мають великий вплив на психіку учасників бойових дій. Саме тому на сьогодні все більше уваги приділяється не лише технічній підготовці особистого складу спецпідрозділів, але й психологічній підготовці.

Теоретико-методологічну основу статті склали психологічні дослідження: Ю. Арзамаскіна, О. Черкасова, М. Архипова, В. Кузнєцова, М. Зленкова, Р. Ахметової, Т. Єременої, М. Крюкова, Ю. Логінової, О. Баутіна.

Мета статті – вивчення специфіки роботи системи психологічного забезпечення службової діяльності підрозділів спецпризначення.

Виклад основного матеріалу. Сучасний період реформування ОВС в Україні пов'язаний з необхідністю вирішення багатьох проблем, серед яких значне місце посідають питання діяльності спеціальних підрозділів. На сьогодні в Україні існує великий перелік підрозділів спеціального призначення, до них відносяться: спецназ Сухопутних військ Міністерства оборони України, окремі розвідувальні і гірничо-піхотний батальйони Сухопутних військ Міністерства оборони України, Аеромобільні (десантні) частини і з'єднання Міністерства оборони України, спецназ Військово-морського флоту України, спецназ прикордонної служби України, спецназ внутрішніх військ МВС України, спецназ Служби безпеки України, міліцейський спецназ МВС України.

У зв'язку зі складним спектром завдань, розв'язуваних бійцями спецпідрозділів, виникла проблема психологічного забезпечення їх службово-бойової діяльності. Основною метою такого забезпечення є: оптимальне використання психологічних ресурсів співробітників, що забезпечують успішне виконання ними оперативно-службових і службово-бойових завдань, відновлення, збереження і підвищення працездатності бійців, підтримку їх психологічної стійкості, морально-психологічного стану.

Майже до початку ХХ століття військові не надавали особливого значення психологічній підготовці солдат. Винятком буда традиція підготовки воїнів-самураїв, так званий кодекс бусідо. Одне із найбільш пояснених описів «шляху воїнів» належить Нітобе Інадо, який у 1905 році визначив шість чеснот, до яких має прагнути справжній воїн. До них відносили: військовий обов'язок, людяність, сила духу, великодушність, рішучість та благородність. Такі якості, як хоробрість, відданість, розсудливість та чесність у співвідношенні з розрахунком у бою сформували стереотип очікуваної від воїна поведінки та фактично відігравали роль психологічного тренування.

Однією з перших держав, що звернула увагу на вплив бойової ситуації на психіку солдата, була Росія. Під час Російсько-японської війни 1904-1905 років російські психологи відправились на фронт для здійснення допомоги своїм солдатам. До початку Першої світової війни у військах вже були штатні психологи, які здійснювали моральну підтримку та лікування солдат. У період між 1915 та 1916 роками медичні служби визначали, що більшість випадків військового неврозу – випадки психологічного зриву і повинні були діагностуватись як такі. Психологічні тести, такі як «альфа» та «бета», були розроблені з метою виявлення відповідності новобранців тому чи іншому роду військ. Дуже швидко методика тестування поширилась на усі сфери військової служби. Під контроль психологів потрапили всі основні аспекти особистості солдата – його ліdersькі якості, інтелект, навички, емоційна стійкість.

Відбір кандидатів для проходження служби у підрозділах спеціального призначення складається з таких процедур:

1. Бесіда с кандидатом (вивчається автобіографія, поведінкові прояви, ін.).

2. Психологічне дослідження, для якого використовують: стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості Л. М. Собчик, Тест «Неіснуюча тварина», «Незавершені речення», «Шістнадцятифакторний опитувальник особистості» Р. Кеттелла, Тест М. Люшера.

3. Стрес-практикум.

Зазначені методи допомагають створити найбільш повну картину придатності або непридатності кандидата до служби.

Система психологічного забезпечення службової діяльності підрозділів спецпризначення складається з трьох етапів:

Перший етап – психологічна підготовка до оперативної роботи в екстремальних умовах, який полягає у професійній підготовці, комплектуванні підрозділів з урахуванням індивідуально-особистісних особливостей співробітників, психологічне дослідження особового складу, обраного для виконання завдання. Під час підготовки до певної спеціальної операції відбувається психологічний контроль над усіма учасниками бойових дій. Метою такого контролю є визначення ступеня відповідності, емоційної стійкості, психологічної готовності та професійної відповідності вимогам екстремальної обстановки та майбутніх дій. Для його здійснення використовують метод психологічного нагляду та індивідуальної психологічної співбесіди. Звертають увагу на ступінь залученості працівника в підготовчу роботу, рівень психологічної мобілізації, зовнішній вигляд, адекватність настрою та поведінки.

Як протипоказання для участі в бойових діях виокремлюють:

1. Невідповідність рівня спеціальної та психологічної підготовки, важкості та небезпеки майбутньої операції.

2. Службові та сімейно-побутові конфлікти впродовж доби перед операцією, що супроводжуються неадекватною психологічно-емоційною реакцією.

3. Вживання алкоголю впродовж доби перед спецоперацією.

4. Відсутність повноцінного нічного відпочинку (менше 8 годин).

5. Психологічна демобілізація.

6. Недостатня або надмірна передстартова мобілізація.

7. Психічна та фізична втома.

8. Скарги на самопочуття, розлади сну, втому, знижену працездатність.

Окрім того, дуже важливо при формуванні команди враховувати: принцип «професійної відповідності», принцип «культурної відповідності» (при формуванні нарядів, постів, розселенні особового складу необхідно підбирати співробітників одного рівня освіченості, схожих релігійних поглядів, ін.), професійний стаж не менше двох років. Безпосередня підготовка учасників бойових дій завершується регуляцією психологічного стану, яка проводиться у формі групових тренінгів або індивідуально.

Важливим на першому етапі підготовки є отримання «бойових рефлексів», типових для співробітників спецпідрозділів. Разом зі спеціальними рефлексами (реакція на зброю, знаходження укриття, ін.), велику увагу приділяють «бойовому інтелекту» – швидкість мислення та прийняття правильних рішень у складних ситуаціях за дуже короткий час, крім того, відпрацьовують навички саморегуляції, які допомагають відокремлювати емоції від виконання необхідних завдань.

Другий етап – психологічний супровід у ході проведення операції. Забезпечення професійно-психологічної адаптації співробітників до нових умов, контроль психологічного стану бійців та психологічного клімату в колективі, навчання та інструктаж, проведення психологічної корекції. Серед стресогенних факторів, які суттєво впливають на

психічний стан співробітників у зоні конфлікту, можна виокремити такі: постійна загроза загибелі, поранення, травми, хвороби – як стосовно себе, так і щодо товаришів, порушення біологічного ритму сну та бадьорості, побутові незручності, погана поінформованість особового складу про фактичний стан у регіоні, де проводиться спецоперація, недостатнє забезпечення (техніка, зброя, їжа, ін.), знаходження у ворожому оточенні з чужою мовою, культурою, традиціями, постійна ідентифікація оточуючих, як наслідок – постійна підозрілість, надмірна жорстокість. На цьому етапі може виникнути потреба подолання проблем, пов'язаних з бойовим стресом. Реакція на бойовий стрес породжує багато психологічних станів. При цьому симптоми їх прояву виключно індивідуальні. Найбільш характерними з них є:

1. Агресивність – дратівливість. Прояв неконтрольованого гніву та агресії, що направлені не лише на ворога, а й на оточуючих або навіть предмети, і викликані найменшою причиною.

2. Алкоголь – наркотики. Вживання наркотиків та збільшення вживання алкоголю з метою приглушення тяжких спогадів. При цьому стан особистості погіршується, а стурбованість та пригніченість зростає.

3. Апатія. Солдат «уходить в себе» і не проявляє цікавості до оточуючих.

4. Безрозсудність. Повне нехтування власною безпекою та безпекою оточуючих.

5. Тривожність. Виникнення нав'язливих ідей, що призводять до порушення сну, заважають тверезо мислити, контролювати власні вчинки. Один із найбільш помітних симптомів тривожності – метушливість.

6. Безглузді вчинки. Постійне здійснення безглузвих дій, наприклад, без необхідності розбирати та складати зброю.

7. Тремтіння.

8. Катонічний синдром. Оціпеніння, втрата здатності рухатись навіть при загрозі власному життю.

9. Порушення прийому їжі. Втрата апетиту, як наслідок – зниження ваги, швидка втомлюваність, виснаження, часті хвороби.

10. Пригніченість. Нерідко депресивні стани, різка та хвороблива самокритика, безнадійний песимізм, страх майбутнього, відчуття втоми.

11. Втрата пам'яті. В стресових ситуаціях втрачається навіть короткочасна пам'ять. Солдат не може утримати в пам'яті зміст наказу, який отримав декілька хвилин тому.

12. Втрата контролю над біологічними потребами. Мимовільне сечовиділення та діарея.

13. Неуважність. Постраждалий не може сконцентрувати увагу на якому-небудь об'єкті протягом довгого часу, втрачає здатність мислити тверезо.

14. Розлади мовлення. Мова стає нечіткою, нерозбірливою.

15. Різка зміна настрою.

16. Постійне відчуття власної неповноцінності.

17. Коливання температури тіла.

18. Нудота та блювання.

19. «Занурення в себе».

Бойовий стрес заважає адекватним діям солдат у складі бойового підрозділу. Більш того, стресова симптоматика може поширитись на весь підрозділ, що призводить до високого рівня дезертирства, послабленню або втрати дисципліни, недбайливого ставлення до власного вигляду, сутичкам та бійкам між солдатами, моральної дезорганізації, негідності наказам. Однією з загальних ознак духовного розладу підрозділу є багаточисельні скарги на самопочуття.

Головною причиною бойового стресу прийнято вважати недосипання. Порушення ритмів сну в нічний період, особливо з другої до шостої ранку, коли сон особливо глибокий, значно знижує здатність солдат думати та діяти. Не менш вагомим фактором виникнення реакції на бойовий стрес – тип застосовуваної супротивником зброї.

Для подолання наслідків стресу проводиться робота за такими напрямками:

1. Тривога та відчай. Бійці часто бояться повторення травмуючи обставин.
2. Страх. Психолог проводить навчання адекватного реагування на власний страх, а також можливим засобам його подолання.

3. Заперечення. Часто співробітники заперечують наявність проблеми, пов'язаної з травмуючою ситуацією, хворобливо переживаючи та агресивно реагуючи на медичну та психологічну допомогу.

4. Особистісні зміни, які часто заважають міжособистісним стосункам.

5. Почуття провини та сорому.

Третій етап – психологічна робота зі співробітниками спецпідрозділу по поверненню на постійне місце дислокації – передбачає проведення заходів по психологічній реабілітації особового складу, аналіз практичних наслідків від операції. На цьому етапі роботи основними завданнями виступають:

1. Забезпечення професійно-психологічної адаптації співробітників до умов, контроль психологічного клімату в колективі, виявлення співробітників з проявами посттравматичних стресових розладів.

2. Здійснення психологічної корекції існуючих порушень з метою попередження виникнення станів психологічної дезадаптації, розвитку психосоматичних порушень.

3. Формування та підтримка мотивації для подальшої служби в спецпідрозділах.

4. Організація соціально-психологічної роботи з сім'ями співробітників.

Одним із поширених методів психологічної допомоги особам, що пережили стресову ситуацію, є «дебрифінг стресу критичного інциденту» (CISD), розроблений американським психологом Дж. Мітчелом у 1983 році. Психологічний дебрифінг як форма надання допомоги в кризових ситуаціях проводиться з групами людей, які разом відчули стресові або трагічні події. Дебрифінг не замінює собою лікування, що буває необхідним у деяких випадках: його мета – мінімізувати небажані психологічні наслідки та попередити розвиток синдрому посттравматичних стресових розладів. Ця мета досягається через «вентиляцію» вражень та емоцій, зменшення тривоги та напруги, розуміння універсального характеру індивідуальних реакцій, що досягаються в процесі інтенсивного «обміну» почуттями, мобілізації ресурсів для соціальної підтримки, посилення групової солідарності та згуртованості, підготовка учасників до правильного сприйняття свого наступного стану та використання різноманітних стратегій психологічної допомоги. Процес дебрифінгу зазвичай складається з трьох основних частин: «вентиляції» почуттів у групі та оцінювання стресу ведучим, детального обговорення «симптоматики» та психологічної підтримки, мобілізації ресурсів, надання інформації та планування подальшої допомоги.

Головне завдання психолога по поверненню співробітників підрозділів спеціального призначення до місця постійної дислокації – допомогти особистості повернути душевний спокій, рівновагу та комфорт. При цьому необхідно пам'ятати, що наслідки екстремальних ситуацій можуть бути не лише негативними, а й позитивними. В комплекс позитивних надбань входять: підвищення майстерності, професіоналізму, досвіду групової та індивідуальної роботи, особистісна самореалізація, соціальне визнання, підвищення соціального статусу, кар'єрне зростання, впевненість у власних силах та віра в своїх колег.

Висновки. Таким чином, психологічне супроводження бойових дій військ спеціального призначення являє собою процес неперервного моніторингу (відслідковування,

виявлення, аналізу та оцінювання) психологічних умов виконання бойових завдань, здійснення психологічної підтримки військовослужбовців та проведення психологічної реабілітації з особами, які пережили травмуючу дію психогенних факторів.

Список використаних джерел

1. *Военная психология: методология, теория, практика* : в 2-х кн. Кн. 2. – М. : ВУ, 1998. – С. 212-219.
2. *Караяни А. Г.* Психологическое обеспечение боевых действий личного состава частей Сухопутных войск в локальных военных конфликтах / А. Г. Караяни. – М. : ВУ, 1998. – С. 97-99.
3. *Макнаб К.* Психологическая подготовка подразделений специального назначения / К. Макнаб ; пер. с англ. Ю. Бондарева. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 384 с.
4. *Столяренко А. М.* Экстремальная психопедагогика / А. М. Столяренко. – М., 2002. – С. 44-56.

УДК 316.61

Н.С. Левицька, асистент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті розглядається економічна культура як складова професійної компетентності фахівця соціальної сфери. Дається визначення поняттям, робиться характеристика рівнів економічної активності фахівця.

Ключові слова: професійна компетентність, професійна компетентність фахівця соціальної сфери, економічна компетентність фахівця соціальної сфери, економічна культура.

В статье рассматривается экономическая культура как составляющая профессиональной компетентности специалиста социальной сферы. Дается определение понятиям, делается характеристика уровней экономической активности специалиста.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, профессиональная компетентность специалиста социальной сферы, экономическая компетентность специалиста социальной сферы, экономическая культура.

The article deals with economic culture as an expert's professional competence component. Defines a concepts, characteristic of specialist's economic activity levels.

Key words: professional competence, professional competence of social sphere specialist, economic competence of social sphere specialist, economic culture.

Постановка проблеми. Ступінь наукової розробки проблеми економічної культури як результату цілеспрямованого формуючого впливу на особистість дозволяє вивчати це явище в аспекті професіоналізації. Дослідження економічної культури як компонента професійної компетентності фахівця зумовлює інтерес наявними в нашому суспільстві змінами: від моделі економічних відносин до ціннісної переорієнтації та побудови нових сценаріїв поведінки за умови соціально-економічного ризику.

Актуальність цього дослідження безпосередньо пов'язана з продовженням реформування більшості галузей господарства нашої держави відповідно до взятих зобов'язань перед міжнародною спільнотою з метою забезпечення сталості розвитку суспільства. Соціальна сфера в цьому ключі відіграє дуже важливу роль, оскільки від рівня компетентності та ефективності роботи її фахівців залежить соціально-психологічний, соціально-педагогічний, соціально-економічний добробут населення країни.

Прийнята в серпні 2012 року Стратегія реформування системи надання соціальних послуг вказує на аспект економізації ресурсів, що має на меті забезпечення підвищення якості та ефективності надання соціальних послуг завдяки розвитку конкурентоспроможності соціальних установ, розвитку особистісного ринку фахівця соціальної сфери.